

Bocskai alakja a magyar irodalomban

The Figure of Bocskai in Hungarian Literature

Over the past centuries, Bocskai has become a symbol in public thought as established by history and literature: a symbol of both sovereign Hungarian political endeavours and Calvinist apologetics. Literary texts of various genres illustrate this as they continue to exert a national identity strengthening influence.

1604. október 15-ének éjjelén Bocskai István hajdúseregének élén rajtaütött az Álmosd és Diószeg között hosszan masírozó német zsoldosalkulaton, s a kassai főkapitány alvezérének, Johann Pezzen ezredesnek csapatain fényes győzelmet aratott, a szétszórt sereg maradvékai Váradra menekültek. Alig két hónappal ezután diadalittas szólamokban hangzott fel Debreceni Szappanos János költeménye, a *Militaris congratulatio comitatus Biharriensis* (Debrecen, 1605), amely Bihar vármegye katonai szerencsekívánatának meghallgatására kéri Bocskai Istvánt, Erdély fejedelmét, a Partium urát, a székelyek grófját, a győztes hadvezért:

*Az szép szabadságra, Magyarság javára, Törekedő jó urunk,
Úri dicsőségből, Mint Krisztus Mennyekből, Alá szállott gyámolunk,
Szolgai ruhában, Katona formában, Halgasd meg az mit írunk.¹*

Aligha kétséges, hogy ez volt az első irodalmi alkotás, amely Bocskai laudációját vállalta fel, s azt magas esztétikai színvonalon, a Balassi-strófa gördülékeny alkalmazásával valószínűsítette meg. Talán nem túlzás, ha azt mondjuk: itt kezdődött a hajdúk fejedelmének mitizálása, avagy modernebb kifejezéssel: Bocskai alakja itt lépett be a történeti kommunikáció terébe. Mint tudjuk, az újabb historiográfiai és irodalomelméleti megfontolások szerint az lesz a történelem, amit az emberek hisznek és gondolnak a múlt eseményeiről, szereplőiről, folyamatairól.² Ha pedig ez így van, akkor a váradi káptalan levéltárosa, a versfőkben magát Joannes Smigmatopoeus Debrezinus-nak nevező szerző indította el azt a folyamatot, amely irodalmi igényű szövegekben örökítette meg, alkotta meg a köztudatban élő Bocskai alakját. Kérdésünk ebből adódik: vajon milyen szövegszervező elvek, milyen retorikus eljárások segítették elő a magyar múlt e kiemelkedő jelentőségű személyiségének megjelenítését, kanonizálását, szobrot érdemlő történelmi hőseink közé emelését?

¹ *Régi magyarországi nyomtatványok*. Szerk.: Borsa Gedeon et al., Bp., 1971, 928. p. A szöveg kritikai kiadása: *Régi magyar költők tára*, XVII/1, sajtó alá rend.: Bisztray Gyula, Klaniczay Tibor, Nagy Lajos és Stoll Béla, Bp., 1959, 256–260. p. A szöveget a mai helyesíráshoz közelítő formában idézzük. Bocskai irodalmi megőrkítéséről korábbi tanulmányunk: *Alföld*, 1982/11., 80–86. p., valamint *Eszmék, művek, hagyományok* című kötetünkben, Debrecen, 1996, 277–287. p.

² Az erről szóló bőseges irodalomból vö. John Lukacs: *Historical Consciousness. The Remembered Past*, New Brunswick and London, 1994 (Transaction Publishers, XIII); Gyáni Gábor: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*, Bp., 2000, 81–95. p.

A Debrecenben, Rheda Pál nyomdájából kikerült kötet címlévelének hátlapján latin vers méltatja a „bihari nagyúr” érdemeit. A várdi levéltáros–poéta itt Bocskait a bibliai Mózeshez hasonlítja, a magyarok szabadítójának nevezi őt, aki a „harcias teutonok” fegyvereitől menti meg a „hunokat”. Eddig figyelemre alig méltatott retorikai fogás, hogy a hajdúság népén túl az egész magyarság vezérének is kikiáltja Erdély fejedelmét:

*Macte animis Heros, noster Comitatus amat te:
Pannoniae potius te Status omnis amat.*

Eszerint Pannónia minden rendje szeretettel övezi a zsarnok uralkodóval, II. Rudolfal szembezálló Bocskait, a „mennyekből alászállott” „isteni szabadítót”, akinek a továbbiakban hadvezéri képességeit dicséri. A latint követő, 32 stórfából álló magyar költemény egyik fontos szövegszervező eljárása ugyancsak a bibliai nyelvi réteg mozgósítása, az ótestamentumi hősök példájának szóba hozása, összevetése a hajdúság vezérének tetteivel:

*Igy szokott ez lenni, Ezt szokta mívelni, Az mennyeknek szent ura;
Az kisdéd sziveket, Vezérelvén őket, Viszi derék dologra:
Moises és Áron, Josue Gedeon, Példája ezt mutatja.*

A biblikus mitizáció újabban elemzett eljárása ez,³ ennek során Bocskai így „keresztény Gedeon” lesz, a protestáns hitvédő szerepébe kerül, hadjáratának Habsburg-ellenes jellege mellé pedig markánsan kerül oda felekezeti színezete. A költőnek, a versbeli szónoknak *adhortatio*-ja a hajdúkatonákhoz szól:

*Az Ecclesiáért, Igaz tudományért, Ű maga föláll talpra:
Mikor zászlótokkal, Dobbal trombitákkal, Mentek az kemény harcra:
Adván bátorságot, Nálatok az kardot, Forgattya csak Ű maga.*

Példává, vezérré, a reformáció védelmében fegyvert ragadó, s bibliai előképek által karakterizált hőssé magasztosul így a fejedelem, ez a kép válik majd tradícióvá, egészen a legújabb korig, amíg a reformáció genfi emlékművén jelenítik meg szobrát, amelyről Ilylyés Gyula közismert verse szól, Kálvin, Béza, Cromwell sorában említve a „szablys Bocskai” alakját.

Debreceni S. János énekének másik szövegszervező eljárása a nemzeti sors ismert toposzaira történő építkezés. A wittenbergi történetfelfogásnak magyar helyzetre alkalmazott gondolatmenete szerint a magyar népet Isten a bűneiért sújtja, a kortársak tudata szerint az a kulcskérdés, hogy az Úr haragja végleg el kívánja törölni a bűnös közösséget, avagy csak „atyailag” dorgálja azt, a morális javulás bekövetkeztéig. A költemény egyértelmű választ ad a kérdésre, eszerint

*Sok ideje immár, Hogy szivünk várton vár, Isteni segítséget,
Elfordult volt tőlünk, Mert nagy sok volt bűnünk, Szivünk azért rettegett:
Lám nem haragszik volt, Csak mint atya sújt volt, S immár megkegyelmezett.*

³ Hargittay Emil: *Gloria, fama, literatura. Az uralkodói eszmény a régi magyarországi fejedelmi tükrökben*, Bp., 2001, 24–25. p.

A flagellum Dei, virga Dei ismert toposza kap itt költői megfogalmazást Balassi-strófákban, az elvárt befogadói közösség, a hajdúkatonaság nyelvi normájához igazodva. A bűnök következményeit egész sor szinonima ecseteli: nyomorúság, rabság, gyalázat, kegyetlenség, elvesztés, óhajtás, keseregés, siralom, megalázás, rontás, hívek üzése, „láb alá tapodása”, „mostoha Rudophus uralkodása”, „Kolozsvár nagy kinja, Erdély pusztasága” volt a sora eddig a magyarságnak: nem nehéz ebben a beszédmódban felismerni a *querela Hungariae* motívumát. A kárvallás és büntetés után viszont két tényező vezet a „magyarok örömi”-hez: egyrészt az isteni segítség, másrészt az, hogy „Vitéz atyáinknak, Serény magyaroknak, Nyomdokokat kövessük”, tehát a régi vitézség és dicsőség, az erkölcsös hadakozás és helytállás példája kell, hogy vezesse Bocskai népét. A humanizmusban és a wittenbergi történelemszemléletben gyökerező toposzok leegyszerűsített szövegformulákban történő megjelenítése vetette meg tehát annak a Bocskai-képnek az alapját, amely a későbbi irodalmi, képzőművészeti alkotásokban s a közvéleményben is elterjedt, s lényeges vonásaiban maradandónak bizonyult.

Kassán, fejedelmi udvarában Bocskainak arra nem jutott ideje, hogy uralkodóhoz méltó reprezentatív udvart építsen ki, noha 1605 áprilisától már egész Magyarország uralkodójának is megválasztották. Miként azonban arra Benda Kálmán felhívta a figyelmet, ez a kassai fejedelmi központ mégis kristályosodási pontjává vált egy rövid időre a szétszakadt országrészek szellemi erőinek.⁴ Ide sereglett ugyanis a régió értelmiségének színe-java, többek között az udvari papjává lett Alvinczi Péter, a titkáiraivá szegődött Rimay János és Péchy Simon, írnoka: Szepesi Korotz György, aki később az első magyar abszolutizmus-elméletet írta meg, a kancellárjává kinevezett Káthay Mihály s a diplomáciai szolgálatába szegődött Czobor Mihály, Illésházy István és Bocatius János, az utódjául is kiszemelt Homonnai Bálint, valamint a székely generálisává kinevezett Petki János és még sokan mások. Valamennyien literátus emberek is voltak, különféle műfajú írásaikkal segítették uruk tevékenységét, s a kései humanista magyar irodalmat jelentékeny értékekkel gyarapították. Ez az írói kör alkotta Bocskai mozgalmanak szellemi kontextusát, arra is utalt a szakirodalom, hogy elsősorban udvari papjának volt nagy szerepe abban, hogy a fejedelem szilárd küldetésűdudata kialakult, s híres végrendelete megszületett.⁵

Bocskai váratlan halálát több gyászvers megörökítette, ezeknek ugyancsak nagy szerepük lett a későbbi vélemények és hiedelmek kialakításában. Több versnek fő motívuma Káthay Mihálynak, a fejedelem meggyilkolásával vádolt kancellárnak az ostromozása és szidalmazása, az egyik ilyen szerzemény az átkonfesszió műfajába tartozik (*Én Káthay Mihály, velágnak nagy példa ...*), a másik *Az fejedelemnek megérettéről és annak büntetéséről való ének* (kezdősora: *Ha kérdi Isten Káthay tetőled*), amely szokatlanul nagy karriert futott be, egészen a 18. század végéig számos másolata, változata, átdolgozása keletkezett, széténeklése valósult meg.⁶

De az átkonfesszió, a posztumusz megszólaltatás olyan esetben is hatásos retorikai eljárás, amikor magát a halott fejedelmet szólaltatja meg a versbeli beszélő. *Az felséges*

⁴ Benda Kálmán: Bocskai István székhely nélküli fejedelmi udvara, In: *Magyar reneszánsz udvari kultúra*, szerk.: R. Várkonyi Ágnes, Bp., 1987, 158–165. p.

⁵ Molnár Andrea: *Fürst Stephan Bocskay als Staatsmann und Persönlichkeit im Spiegel seiner Briefe 1589–1606*, München, 1983, 76; Heltai János: *Alvinczi Péter és a heidelbergi peregrinusok*, Bp., 1994, 104 (Humanizmus és reformáció, 21).

⁶ Ács Pál: „Ha kérdi Isten, Káthay tetőled”. Pázmány vitairata Bocskai haláláról, In: *A Ráday Múzeum Évkönyve*, VII, 1994, 32–45. p.

Bocskai Istvánnak meghalásáról szóló, ismeretlen szerzőjű énekben a vádolás szólama hangzik fel:

*Óh átkozott ember ki nekem ezt szerzé,
Országgal együtt magamat elveszté,
Mevőtt házaimat német kézben ejté,
Melyben én szívemet jaj hogy keseríté.*

Ezt követően a fejedelem búcsúzik a hozzá oly hűséges Kassa városától, „kincses Erdélyországtól”, palotáitól, az „urak és köznépektől”, királyi koronájától, zászlóitól s végül országától.⁷ A korban szokásos búcsúversek poétikai szabályai lehetőek fel a háttérben, azoknak popularizált formái alkalmasnak látszottak a földi életlől megváló vezér értékrendjének hatásos kifejtésére.

Egy másik gyászének, a *Mély álmoban merült ...* kezdetű, egyesíti a vád és a siralom beszédmódját. Egyfelől szidalmazza az „étető személyt”, a „Júdás szívű, kegyetlen embert”, a skorpió lelkű, tigriselméjű gyilkost, másfelől az elhunyt fejedelmet laudálja, aki „Magyarok paizsa, igazság oszlopa, jók oltalmazója, gonoszok rontója”, „magyarok bölcs atyja” volt, s most már nélküle farkasok törnek a nyájra, nincs aki „hadat szállítani, törökkel alkunni, / Némettel traktálni, erős frigyét kötni, / Népet gubernálni, megtelepíteni” jobban tudna nála a jövőben. Olyan karakterjegyek ezek, amelyek mélyen beivódtak a köztudatba, s meghatározó erővel alakították ki a későbbi irodalom Bocskai-képet. A költemény verstani különlegességére Tarnóc Márton hívta fel a figyelmet: gyors tizenkettős sorokból áll, két hatos ütemre osztva s egymással rimeltetve, így a gyászos tartalomhoz vele ellentétes hangulatú, pattogó ritmus társul, különös hangzást kölcsönözve az egyébként is „nagyfokú költői tudatosságra” valló szövegnek.⁸

Közvetlenül a fejedelem halála után keletkezett Bornemisza Váczi Menyhárt Bereg vármegyei református prédikátor históriás éneke, amely a legátfogóbb elbeszélése a szabadságmozgalom históriájának. Éppen forrásértéke miatt igen sajnálatos, hogy csonka, az eredeti négy száz strófának csak valamivel több mint fele maradt fenn, a tűzmarta, sárlepte, egérágta kéziratnak jelenleg nyoma is veszett, csak egy 1940 körül készült másolatból készülhetett el modern kiadása.⁹ Az ének szerzője – miként Varga Imre figyelmeztet rá – híján volt „annak a jelentős humanista műveltségnek, amely ekkor már szinte valamennyi főúri és nemesi költőt jellemez.”¹⁰ Hozzátehetjük, hogy ez a szerzemény valóban sokkal inkább verssorokba szedett történelem, mintsem művészi igényű retorikus alkotás. Az viszont kétségtelenül érdeme, hogy élményszerűen számol be az eseményekről, amelyekben személyesen is jelen volt, valószínűleg Homonnay Bálint seregének prédikátoraként. Főként három eseményt ad elő részletesen: Érsekújvár ostromát és sikeres bevételét, azután Bocskai és Lalla Mohamed nagyvezír rákosmezei találkozását, végül pedig a fejedelem halálát és temetését. Az események pontos és aprólékos leírása mellett több esetben örökít meg képzelet szülte hiedelmeket, babonákat is. Azt például, hogy a szultán által neki adományozott korona, amely „különb különb színű kövekkel rakva”,

⁷ RMKT XVII/1, 369–370. p.

⁸ Tarnóc Márton: *Erdély művelődése Bethlen Gábor és a két Rákóczi György korában*, Bp., 1978, 173–175. p.

⁹ RMKT XVII/1, 269–298. p.

¹⁰ Uo. 589. p.

egykor Nagy Sándor makedón uralkodóé volt. Egy másik hiedelem szerint Bocskai számára minden jelentős esemény pénteki napon történt, ugyanis verselő lelkészünk szerint

*Kolozsvárban pénteken született volt,
Pénteken keresztelése is lett volt,
Király udvarában pénteken ment volt,
Pénteken onnét is alá jutott volt.
Váradi kapitány pénteken lett volt,
Pénteken császártól jó válasz jött volt,
Pénteken németekvel is megvitt volt,
Pec János pénteken foglyá esett volt.
Kassában is péntek napon bement volt,
Pénteken is őt megkoronázták volt,
Rákos mezein az koronázás volt,
Pénteken is ez világból kimúlt volt.*

Bocskai és a *dies Veneris*, a pénteki nap kapcsolatáról korábban Bocatius János írt latin verset (*Prosopopeia diei sui Veneris*), mégpedig a fejedelem kívánságára, mintegy az ő nevében dicsőítve a néki mindig szerencsét hozó napot.¹¹ Ezt Bornemisza Menyhért nyilvánvalóan ismerte, a pénteki napra felsorolt nyertes harcokat ugyanúgy sorolja fel, mint a kassai poéta. A magyar versnek ekkor már igencsak meghaladott, primitív ragrímeléséből arra lehet következtetni, hogy szerzője alkalmi versíró, akinek érdeme azonban mégsem kevés: a fejedelemről szólva mind a hiteles tények, mind a hiedelmek megörökítése a Bocskai-kép gazdagodását, további árnyalását jelentette, a kortársi közvéleményt pedig hathatósan befolyásolta, alakította.

A latin nyelvű kései humanista poézis szemügyre vétele tovább színesíti az összképet. Egy nemrég előkerült Bocskai-epitáfium a már említett Mózes-párhuzamot azzal a gondolattal töltdi meg, hogy az ígért földjét egyik népvezér sem láthatta meg, ahogy a nagy bibliai előkép, úgy a magyarok fejedelme sem érthette meg letelepített népe teljes boldogságát.¹² Szepsi Korotz György még az 1612-ben kiadott értekezésének végéhez csatolt latin versek közé is beiktatott egy Bocskai-epitáfiumot (*Epitaphia Stephani Bochkai de Kismarja*), amelyben a fejedelem zászlójára írt sorok magyarul is olvashatók.¹³

A Bocskai környezetében található költők legtehetségesebbje, Rimay János is kapcsolódott néhány versével a szabadságmozgalom háborús hangulatához. Neosztoikus filozófija találkozott a pusztulás-romlás tapasztalatával, a szorongatás érzésével, ebből született a közismert *Óh szegény megromlott s elfogyott magyar nép* kezdetű verse, amely korai kurucos hangvételével eléggé el is különül egyéb szövegeitől.¹⁴ Eckhardt Sándor még tíz Rimay-verset tartott Bocskai környezetében készültnek, ez erős túlzás, csupán a latin nyelvű *Epitáfium* szól a fejedelemről, a diadalmas hadvezérről, Pannónia

¹¹ Joannes Bocatius: *Opera quae exstant omnia. Poetica*. Vol. I, ed. Fr. Csonka, Bp., 1990, 599–600. p. A versről vö. Dongó Gyárfás Géza: Pénteknap szerencséi a „szerencsi királynak”. In: *Adalékok Zemplén vármegye történetéhez*, 1914, 186–189. p.

¹² Ritoókné Szalay Ágnes: *Rimaiana*, ItK, 1982, 664. p.

¹³ RMNy 1038 (vö. 1. sz. jegyzet).

¹⁴ Részletes elemzését vö. Merényi Varga László: *A régi magyar vers*, Bp., 1979, 181–200. p.

koronájáról, akit a fegyver nem győzhetett le, csak az álnokul neki beadott mérge vihetett sírba. Mint említettük, Bocskai János (Hans Bock), Kassa főbírája ugyancsak latinul dicsőítette Bocskait, noha ennek értékét némileg megkérdőjelezi, hogy szinte valamennyi kortársához írt laudáló sorokat az igen termékeny költő. Részletesen azt is ő írta le, miképpen zajlott le a fejedelem találkozása Lalla Mehmed nagyvezírral Rákosmezőn 1605. november 11-én, s miképpen történt Bocskai számára a korona átadása.¹⁵ A tudósításból pontosan érzékelhető az a félelem és tartózkodás, amely a fejedelem legszűkebb környezetében is igen erős volt a török szövetségeseikkel szemben.

Az 1620-as években állította össze történeti feljegyzéseit Szepesi Laczkó Máté erdőbényei prédikátor, Lórántffy Zsuzsanna apjának, Mihálynak udvari papja *Emlékezetre való dolgoknak rövid megjegyzései* címmel. Adatokban bővelkedő, ámde erősen mozaikszerű krónikájában Bocskayról nagy lelkesedéssel és rajongással ír, úgy említi őt, mint „a hitnek és megromlott Magyarországnak hajnalcsillagát.”¹⁶

A fejedelem alakját megörökítő 17. század eleji – főként verses – szövegek motívumai, toposzai, retorikus alakzatai határozták meg a későbbi alkotások tendenciáit, ezt jelzi az is, hogy egy fél évszázad múltán Kemény János emlékirata még lényegében ugyanezeket az érveket sorakoztatja fel. „Ez igen jeles fejedelem volt – írja Bocskairól –, kevés idő alatt nagy dolgokat vitt véghez; ez állatta helyben Magyar- és Erdélyországnak mind külső, s mind belső szabadságát; ez telepítette az hajdú városokat az török ellen nagy földnek bástyául; egyébiránt az török Ecsedig, Kállóig, Szatmárig feljárt és holdoltatott. De oh boldog Isten! mely nagy kár lőtt hamar halála, kevéssé élhetett ... Kátai Mihály maga hiteles cancelláriusa méregétetövel vesztette volt el, kiért ötet is hívei koncról konkra hányták, darabolták, melyet német praktikából löttnek lenni tulajdonítottak.”¹⁷ Három nagy érdeme van tehát eszerint a fejedelemnek: törökverő, országszabadító és a hajdúk letelepítője is egyben, ezt az erdélyi hagyomány egységbe foglalva hangoztatta és őrizte meg az utókor számára.

Székudvari János kecskeméti iskolarektor 1707-ben városának a rácok által történt felüljárásról szerzett históriás éneket, s ebben végigtekintve a magyar történelmen Bocskait is a nemzetért fegyvert fogó hősök közt említi:

*Tartott vala ellent a jó Bocskay-kéz,
Ki a sas körméhez vágott mint jó vitéz,
Mert kelevéz tódult reá nehéz,
Azt mondotta, hogy ily veszélyt nem néz.*¹⁸

A sort Rákóczi Györggyel, Thököly Imrével és II. Rákóczi Ferencsel folytatja a szerző, tehát már ekkor kialakult a Habsburg-ellenes magyar vezérek történelmi arcképcsarnoka, amely a folytonosságot sugallta a kuruc érzelmű közvélemény számára.

De volt természetesen másik tábor is. Egy névtelen szerző éneke az 1680-as években az egyenetlenséget, visszavonást, hitszakadást, eretnokséget kárhoztatja, s éppen II. Rákóczi

¹⁵ *Bocskai kíséretében a Rákosmezőn*, közreadja Csonka Ferenc és Szakály Ferenc, Bp., 1988, 59–93. p. (Bibliotheca Historica).

¹⁶ *Erdélyi történeti adatok*, III. kiad. Mikó Imre, Kolozsvár, 1858, 1–246 p., itt: 52. p.

¹⁷ *Kemény János és Bethlen Miklós művei*, Sajtó alá rend.: V. Windisch Éva, Bp., 1980, 26. p. (Magyar Remekírók).

¹⁸ *A kuruc küzdelmek költészete*, Sajtó alá rend.: Varga Imre, Bp., 1977, 583. p.

Györgyöt, Bethlen Gábort és Bocskait nevezi meg mint ezen bajok okozóit, háborúságok kezdeményezőit.¹⁹ Hasonlóképp foglalt állást a 18. század jezsuita történetírása is, Palma Károly Ferenc latin nyelvű történelemkönyvében (*Notitia rerum Hungaricarum*, Nagyszombat, 1770) Bocskai „lázadásáról” beszél, s összeesküvőnek nevezi őt Rákóczi Ferencsel együtt.²⁰

Az újabb magyar irodalom azonban korántsem ezt a beállítást követte, s Bocskai alakját – a történettudományi eredményekkel összhangban – a Bécs-ellenes szabadságháborúk első jelentős vezéregyéniségeként ábrázolta, olyanformán, ahogy azt a közvetlen utókor költészete tette. Túl sokat a modern kor irodalmi Bocskai-recepciójáról ezúttal nem kell mondanunk, egyrészt mert egy új antológia éppen ezt a feladatot kívánja megoldani, bőséges válogatást kínálva az idetartozó szövegekből. Másrészt úgy látjuk, az újabb feldolgozások a régi nyomokon haladnak, alapvetően nem módosították az összképet, inkább csak az a kérdés, miképpen olvassa a történelmet s benne a Bocskairól szóló szövegeket az újabb kor alkotója. Szembetűnő, hogy főként a kiegyezés utáni fél évszázad kedvezett a Bocskai-téma lírai megközelítéseinek, nyilvánvaló, hogy az újra szabad teret nyerő nemzeti öntudat megnyilvánulásai közé tartozott a Bécs ellen győzni képes magyar szabadsághős alakjának népszerűsítése. Ez a tendencia egészen a XX. század közepéig tartott, a két világháború között olykor irredenta felhangot is kapott az Erdélyi fejedelem alakjának felidézése. Érthető módon túlnyomórészt a református értelmiség köréből kerültek ki a róla szóló versek szerzői, egyrészt az egykori Partium területén, Debrecenben és Nagyváradon, másrészt a Pápán tanult egykori diákok közül. Az előbbi csoporthoz főként református lelkészek, teológusok, jogászok tartoznak, mint például Könyves Tóth Kálmán, egy nemzedékkel később a debreceni Baja Mihály, Gyökössy Endre, a nagylétai születésű Jánosi Zoltán, a nagyváradi újságíró Sass Ede, többen közülük a debreceni Bokréta-kör tagjaiként tűntek fel. Rajtuk kívül Csengey Gusztáv, Kozma Andor és Lévy József az ismertebb költők, akik Bocskait megverselték, szinte valamennyien a nemzeti sorskérdésekről szólva idézték fel a fejedelmet immár mitizált, jelképpé emelt alakját. Némileg új színt hozott a recepciótörténetbe a legújabb erdélyi líra. A székelyudvarhelyi Magyar Lajos például az önmagával is vívódó, célja érdekében saját hajdúját is vérpadra küldő, de ugyanakkor a „fél ország” gondját magára vállaló népzévezér lélekrajzát helyezi lírai kontextusba. Az álfonesszió hagyományát felelevenítve beszélteti hősét: „Immár e harc s e népek dolga/ nem hágy nékem nyugodalmat./ Úgy néz rám, minden úgy néz, / Mintha ama hajdúm volna. / A szabadság gondját s dolgát, / ahogy én így felvállaltam, / a fejemet lékeltem meg:/ matat benne egy fél ország.” (*Kapuallító*. Antológia, II, Sepsiszentgyörgy, 1982.)

A lírikusoknál talán jelentősebb volt a színpadi szerzők teljesítménye a Bocskai-témákat illetően. Egy szerzőpáros – Muth János és Vitos Gerő – 1920-ban ötfelvonásos tragédia címszereplőjéül választotta Bocskait, s benne elsősorban a magyarságot méltatlanul ért sérelmek megtorlóját, a nálánál erősebb hatalommal szemben diadalt arató népzévezért láttatta. Nem nehéz érezni a darabon a Trianon okozta megrázkódtatást, a dialógusok gyakran túlzottan is didaktikusak. A gondolatmenet egysíkú, a kompozíció zéteső, nem véletlen, hogy ez a darab feledésbe ment. Ennél jóval sikeresebb alkotás Kőteles Pál *Hajdúkirály* című drámája (*Napjaink*, 1982/2–4. sz.), amely a fejedelmet mint korának nehezen feloldható ellentmondásai között hánykódó embert mutatja be, nyilvánvaló, hogy a

¹⁹ Uo. 224. p.

²⁰ Kosáry Domokos: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*, Bp. 1980, 576. p.

megírás idejének hazai viszonyai, dilemmái – a hatalommal való szembefordulás kérdőjelei – húzódnak meg ennek a szövegnek a háttérében. Egy jóval közismertebb darabban, Szabó Magda *Kiálts város!*-ában az előjáték egyik szereplőjeként jelenik meg Bocskai, valamint a cselekmény további részeiben gyakran említett háttérfigura.

A regényirodalomban sajnálatos módon nem született Bocskairól olyan nagyszabású alkotás, mint például Móricz Erdély-trilógiája Bethlen Gáborról. Sokakhoz eljutottak azonban Fehér Tibor kalandos, olvasmányos ifjúsági regényei (*Hajdúk hadnagya*, *Hajdúkaland*), Szántó Györgynek még 1942-ben írt *Hajdútánc*-a, s Passuth László egy 1960-as művében, a *Sárkányfog*-ban is szerepel a „bihari nagyúr”. Jelen szemlénk távolról sem lehetett hiánytalan, a teljes modern kori irodalmi Bocskai-recepció még feldolgozásra vár, s talán arra is, hogy egy valóban nagyszabású, a kalandregények szintjén túlelmelkedő, átfogó koncepciójú alkotás szülessen róla. Személye és sorsa alighanem alkalmas lehetne jelenkori léthelyzetek és kihívások érzékeltetésére is.

Annyi azonban az eddigiek alapján is elmondható, hogy az irodalmi megközelítések sokfélesége korántsem tette kérdésessé, hogy Bocskai a história és a irodalom által felépített köztudatban jelképévé lett a szuverén magyar politikai törekvéseknek s a református hitvédelemnek egyaránt. S nem csupán azért, mert hajdúi élén az egyetlen győztes magyar szabadságküzdelem vezére volt, hanem azért is, mert a katonai diadal után a béke megteremtésére, elvi és gazdasági alapjainak megszilárdítására is gondolt. Egyfelől a bécsi béke, másfelől a hajdúkatónák letelepítése maradandó eredménye volt mozgalmának, érthető, hogy fejedelemségének rövid, mindössze kétéves időtartama ellenére az általa megjelenített eszmékör s a hozzá kapcsolt érzelmvilág mély nyomot hagyott mind a szűkebb pátriának, a Tiszántúl északi régiójának, mind pedig a magyarság egészének történetiszemléletében. Ezt illusztrálják a különféle műfajú irodalmi szövegek, amelyek mindig is elsőrendű szerepet játszottak a nemzeti múltról szóló retorika kiformalásában. Így történt Bocskai esetében is: reánk hagyományozták a közösségéért kiálló, fegyvert is ragadó, de békét ugyancsak teremteni tudó fejedelem eszményképét, amely több évszázad távlatából sem homályosodott el, s amelynek mindmáig érezhető nemzeti identitástudatot erősítő hatása.